

KÓKAY GYÖRGY

**A magyarországi könyvtárak és a művelődés
a 18. század második felében**

Klimó György emlékezete

„Publicae omnium utilitati-
mindenki közös hasznára”

A 18. századot a fény századának szokták nevezni, amikor a felvilágosodás eszméi és a józan értelem legyőzi az elmúlt évszázadok sötét tudatlanságát, babonosságát és vakbuzgóságát. „Végre úgy látszik, eljött az idő, midőn világosság terjed el a felvilágosodás fáklyájáról a mi hazánk hajnalodó horizontján és a szeretet és természetes szükség kötelékét kötjük szeretett polgártársainkkal, akik készek elfelejteni amit szenvedtek miattunk” – mondotta gróf Batthyány Alajos 1791. február 8-i diétai beszédében. Ugyanebben az évben a bécsi *Magyar Kurír* szerkesztője, miközben megvetéssel nyilatkozott a múlt századi könyvekről, melyek szerinte gyűlölettel és hamis vádaskodással voltak tele, hozzáteszi, hogy „a mai megvilágosodott Század és a mostani nyugodalmas állapotunk ellen való vétek volna, ha mi azon rettenetes zavarodásban élt eleinknek példákat követni akarnánk, amelynek csak olvasásától is irtózunk.¹” A felvilágosultak hite szerint a múlt idők homályát a könyveknek, folyóiratoknak és a tudománynak kell legyőzni. És bár e hit akkor sem volt töretlen, hiszen a dijoni akadémia pályatételére: „Rombolta vagy javította az erkölcsöket a tudomány és a művészet fejlődése?”, a század derekán Rousseau negatív választ adott, és alig egy évszázaddal később, a reformkor nagy magyar költőjét, Vörösmartyt az Akadémia könyvtárának megtekintése szintén kétségekkel töltötte el a könyvek és a tudományok pozitív szerepét illetően, mégis a 18. század folyamán hatalmas lendületet vett a könyvek és folyóiratok kiadása és a könyvtárak alapítása.

Európa szerte rohamosan megnő a nyomdatermékek száma és az új eszmék egy új tömegkommunikációs eszköz, az ún. morális folyóiratok lapjairól indulnak el hódító útjukra. Az előző század akadémiai és egyéb tudományos folyóirataitól eltérően már nagyobb olvasóközönséghez szólnak, nyilvánosságuk egyre szélesebb körűvé válik.

A könyvekben hasonló változások figyelhetők meg. Megnő a világi témájú kiadványok száma; előtérbe kerülnek a természettudományi, filozófiai és népszerű szépirodalmi munkák.

A könyvek és folyóiratok számának növekedése a könyvtárak gyarapodását és új bibliotékák alapítását eredményezte. Ezek részben még a díszes főpapi,

¹ Idézi: ECKHARDT Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp. é. n. 12–13.

főúri barokk könyvtárak közé sorolhatók, részben azonban már a modern állomány szétfeszíti ezeket a kereteket: az új intézmények egy része már nem csak összetétele révén válik modernebbé, hanem azáltal is, hogy kapukat már megnyitják a nyilvánosság előtt. A 18. század második felének hazai könyvtártörténetében ez a jelenség az egyik legfontosabb: az ti. hogy egyes főpapok, főrendek, középnemesek és értelmiségiek valamint polgárok egy kis csoportja könyvgyűjteményét már nem csak a maga számára gyűjti, hanem a nyilvánosság számára is. És e téren Klimó György püspök volt a kezdeményező.²

2.

Hazánk történelme gondoskodott róla, hogy a magyarországi könyvkultúra kibontakoztatását több ízben is szinte előlről kelljen kezdeni. Szent Lászlónak azt a bölcs intelmét, amellyel már a 11. században aggódva utalt arra, hogy a könyvértékeket a külső erők kártevésai és pusztításai és az őrzők hanyagsága egyaránt veszélyeztethetik, a következő századok sajnos teljesen igazolták.³ Gyakran megtörtént ugyanis, hogy a tatárok, törökök és más külső kártevők mellett – miként pl. éppen a leghíresebb gyűjteményünk, Mátyás király Korvinkönyvtárának példája is bizonyítja – az utódok hanyagsága és nemtörődömsége is hozzájárult a pusztulásukhoz. De – amire még Szent László sem gondolhatott – elősegítették a gyűjtemények megsemmisülését azok a harcok is, amelyek a különböző keresztény felekezetek között dúltak.

A szatmári békekötést követő évtizedekben is mintegy két évszázad pusztításainak a nyomait kellett eltávolítani. A könyvtári kultúra folyamatosságát csaknem kizárólag az egyetemhez, iskolákhoz kapcsolódó egyházi könyvtárak biztosították⁴. Katolikus részről a jezsuita rend Pázmány Péter 1635. évi nagy-szombati egyetem alapítása óta fennálló könyvtára volt a legfontosabb gyűjtemény, amely nem volt ugyan nyilvános, de a 18. század folyamán nagy szerepet játszott az egyetem oktatói és hallgatói életében. A rendnek máshol is voltak jelentős könyvtárai, túlnyomórészt teológiai állománnyal. Színesebbeknek bizonyultak a piarista iskolák könyvtárai, amelyekben gazdagon volt képviselve a világi, főleg természettudományos irodalom.

² Klimó György püspök könyvtáráról: HORVÁTH Margit: *Klimó püspök könyvtáralapítása*. Pécs 1932., LIBER Margit: *Klimó püspök mint maecénás*. Pécs 1933., ENTZ Géza: *Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége*. Pécs 1940., FÉNYES Miklós: *A Pécsi Egyetemi Könyvtár története*. Jumileumi Évk. 1774–1974., CSAPODI Csaba–TÓTH András–VÉRTESY Milks: *Magyar könyvtártörténet*. Bp. 1987.

³ *Pannonhalmi főapátság története*. Szerk. ERDÉLYI László. I. Bp. 1902. 590.

⁴ A korszak könyvtárait névze: KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1996. 3. kiad. 134–137, 553–562., BERLÁSZ Jenő: *Könyvtári kultúránk a XVIII. században*. Irodalom és felvilágosodás. Bp. 1974. 283–332., CSAPODI Csaba–TÓTH András–VÉRTESY Miklós: *I. m.*

Az ellenreformáció küzdelmei alaposan megviselték a protestáns könyvtárakat. Szinte kivételként maradhatott a helyén a debreceni református kollégium gyűjteménye, amely a 18. században már fejlődésnek indult: a rektor engedélyével a város polgárai is kölcsönözhettek a könyvtárból. A sárospataki főiskola és könyvtára csak 1704-ben térhetett vissza erdélyi száműzetéséből. Ugyancsak ekkor költözött haza a pápai református kollégium és a kecskeméti egyházközségi könyvtár is. Nagyon megviselte a pozsonyi, soproni és késmárki evangélikus líceum gyűjteményeit is az ellenreformáció időszaka. Erdélyben is ekkor indult ismét fejlődésnek a református kollégiumok könyvtára.

A 18. század második felében jelentős fejlődés indul meg az egyházi könyvtárak terén csakúgy, mint a főúri és nemesi gyűjtemények területén. Új könyvtárak születnek, de változás áll be a könyvtári szemléletben is. Az a barokk felfogás, amely szerint a könyvtár csak dekoráció és státusszimbólum, lassan átfőrdött, korszerűbb könyvtári nézetek terjedtek el. A gyűjtemények tulajdonosait maga az állomány is egyre jobban érdekelni kezdte, és annak gyarapítását és fejlesztését bizonyos meghatározott szempontok szerint végezték.

A magyarországi felvilágosodás kezdetének számító hetvenes évek lassan egyéb jelentős változásokat is elindítottak a hazai könyvtári életben. Új gyűjtemények keletkeztek mind egyházi, mind pedig világi viszonylatban. A régi és az új egyházi könyvtárakban a könyvek többségét továbbra is a teológiai és barokk- szellemű vallási munkák alkották, de a keletkező főúri, köznemesi, polgári és értelmiségi gyűjteményekben egyre több helyet foglalnak el a német, francia és angol felvilágosodás íróinak, gondolkodóinak művei és a különböző vitairatok. Ebben az időszakban veszi kezdetét az a nagy változás, ami a könyvtárak nyilvánosságának mértékében bekövetkezik: a korábban teljesen zárt, vagy csak nagyon mérsékelten, egy szűkebb kör számára hozzáférhető gyűjtemények egy része ekkoriban nyitja meg kapuit a szélesebb közönség előtt. Klimó püspök jelentős kezdeményezése követőkre talál egyes egyházi és főúri kortársak körében is, a század vége felé pedig megjelennek városainkban a közkönyvtárak, kölcsönkönyvtárak és az olvasókabinetek. Ez utóbbiak nyilvánossága már polgári jellegű volt: bizonyos csekély összegért bárki hozzájuthatott a kívánt könyvhöz és folyóirathoz.

A 18. század utolsó évtizedei a magyar könyv- és könyvtárkultúra szempontjából is fontos időszak volt, még akkor is, ha közben alaposan megviselte a szerzetesi könyvgyűjtemények állapotát II. József etatista egyházpolitikája, melynek során a rendek feloszlásával a könyvállományuk is a szétszóródás sorsára jutott. Az Egyetemi Könyvtárra bízott feladatot az intézmény úgy oldotta meg, hogy a nagyobb könyvészeti értékeket, mintegy ötezer kötetet a maga számára válogatta ki, a többi könyvet a Ratio Educationis által létre hozott királyi akadémiák kapták meg. A maradékot árverésre bocsátották, az el nem kelt munkákat ingyen szétszóratták a papneveldek és a plébániák között. A jezsuita rend és egyéb feloszlott kolostorok könyvtárainak a szétszórása – akárcsak a 20. század közepén megismétlődő, még durvább pusztítások az egyházi gyűjtemények állományában – nem csak jogi értelemben, hanem kulturális

szempontból is súlyos károkat okoztak. Lényegében a korábbi külső és belső okokból bekövetkezett könyvpusztítások sorozatának volt a folytatása, amely a magyar könyvtári kultúra történetét is megfosztotta számos történetileg kialakult gyűjteményétől, lehetetlenné téve még történetük feltárását és rekonstrukcióját is.

Az egyházat és a magyar könyvkultúrát ért károk pótlását több főpapi kezdeményezés is megkísérelte. Az indítékot sokszor azok az egyházi reformtörekvések adták, amelyekkel az ezekben az évtizedekben Rómában megforduló magyar főpapok kapcsolatba kerültek. A 18. század második felében, különösen XIV. Benedek pápasága idején, Róma nyitottabbá vált a felvilágosodásnak a keresztény tanítással is megegyező eszméi iránt. A pápa maga is nagy támogatója volt a tudományoknak és fejlesztette a híres vatikáni könyvtárat.⁵

Ezekben az években egyre inkább előtérbe kerültek az egyházon belüli megújulási törekvések. Cornelius Jansen tanításai és bírálatai nyomán a bíborosok és püspökök egy része is magáévá tette az augustinusi iskola tanait. Nagy irodalom keletkezett a janzenizmus körül: részben mellette, részben ellene.

Szintén a barokk katolicizmus ellen lépett fel, de a pápaságot nem bírálta és az államegyház gallikanista eszméjét – amit a jozefinista rendszer is magáévá tett – nem követte az az egyházi reformer, akinek szintén nagy hatása volt korára: Antonio Muratori olasz tudós. Hatása korára nemcsak hazájában, hanem – művei révén – Európa más katolikus többségű országaiban is jelentős volt. A Collegium Germanicum–Hungaricum gazdag könyvtárában alkalma nyílt a magyar egyháziaknak is e művek tanulmányozására. Ezekben, főként a felebaráti szeretetről, illetve a főparancsolatról írt, *Della carità cristiana* című, valamint a keresztény ájtatosságról szóló *Della regolata divozione dei cristiani* című művében szembeszállt a szerző a külsőségekbe fulladt barokk-katolicizmussal és a vallási élet megreformálását az Evangéliumhoz való visszatérésben és a Főparancsolat szociális követelményeinek teljesítésében jelölte meg. A keresztények szociális érzékenységének kifejlesztése és a külsőségek háttérbe szorítása mellett Muratori szorgalmazta a Szentírásnak és a szentmisének a vallási élet középpontjába való helyezését és a nemzeti nyelvű liturgia meghonosítását. Számos tanítása a II. Vatikáni Zsinat által valósult meg.⁶

A Rómában ekkortájt tanulmányokat folytató főpapokra hatással volt a Collegium Germanicum–Hungaricum ezen szellemi légköre. Így kétségtelen, hogy Barkóczy Ferenc egri püspök majd esztergomi érsek irodalompartoló tevékenységén is felismerhetők e római ösztönzések: az ő nevéhez fűződik Muratori két, jelzett, legjelentősebb művének magyar nyelvű kiadása is. De az egri egyházmegye élén nyomába lépő Esterházy Károly püspök műveltségére és mecénási tevékenységére talán még nagyobb hatással voltak római tanulmányai. Könyvtára, könyvgyűjtése mint ismeretes, egy egri egyetem alapításának terveihez

⁵ BITSKEY István: *Püspökök, irók, könyvtárak*. Eger, 1997.

⁶ L. KÓKAY György: *Muratori és Magyarország*. = Magyar Könyvszemle 1998. 193–206.

kapcsolódott. A könyvtár gyarapításánál az a szempont irányította, hogy a leendő egyetem négy fakultásának könyvanyagát megszerezze – jöllehet Mária Terézia nem támogatta az universitás tervét. A püspök nagyszabású könyvszerzeményező tevékenységét jórészt olasz egyházi szaktekintélyek támogatták. Ilyen volt Giuseppe Garampi bécsi pápai nuncius, aki kapcsolatban volt más magyar könyvtáralapító főpappal is, így főként Klimó György pécsi püspökkel és Patachich Ádám kalocsai érsekkel is. A nuncius közvetítésével Pietro Maria Gazzaniga dominikánus tudós és az ágostonrendi Agostino Gervasio is segítette a könyvgyűjtést, akik mindketten közreműködtek Klimó püspök könyvtárának gyarapításában is. Az ő szakmai segítségük is hozzájárult ahhoz, hogy az egri és a pécsi püspöki könyvtárak korszerű gyűjteményekké váltak.

A római Collegium Germanicum–Hungaricum alumnusa volt Patachich Ádám nagyváradai püspök, majd kalocsai érsek. Könyvtárának katalógusát Pray György készítette el. A könyvtárt, amely egyesítette magában a kalocsai káptalan és a székesegyház könyvtárát, 1784-ben avatták fel, de nem a nyilvánosság számára.

Római hatásra jött létre gróf Herzan Ferenc szombathelyi püspök könyvtára is. A püspök polihisztor gyűjtő volt, gyűjteménye felölelte a tudományok széles területét, és tartalmazta a felvilágosodás alapvető műveit is, többek között Montesquieu, Voltaire, Bayle és Rousseau munkáit.

Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, amelyet korábban a törökök elől Nagyszombatba menekítettek, majd Pozsonyba költöztettek, csak a 19. század első felében került vissza eredeti székhelyére, Esztergomba. Az állomány gróf Batthyány József esztergomi érsek alatt ismét gyarapodni kezdett. Pray György 1781-ben azt javasolta az érseknek, hogy a gazdag gyűjteményt nyilvánítsa nyilvános könyvtárnak, de erre nem került sor.

Pécsett viszont Klimó György püspök már két évvel korábban, 1774-ben helenként két napon „publicae omnium utilitati”: mindenki közös hasznára megnyitotta könyvtára kapuit. Őt is, akárcsak Esterházy Károly püspököt Egerben, egy létesítendő egyetem terve ösztönözte a gyűjtés fejlesztésére: Klimó püspököt a 14. századi pécsi egyetem felélesztésének gondolata foglalkoztatta. És bár terve, akárcsak az egri egyetemé, nem valósulhatott meg, a püspök sokat áldozott könyvtára fejlesztésére. Az állomány törzsanyagát még elődje, gróf Berényi Zsigmond gyűjtötte össze. Klimó püspök ugyan nem járt Rómában, de neki is azok a kiváló egyházi szakemberek segítettek könyvtára gyarapításánál mint Esterházy püspöknek. Ilyenek voltak a Muratori tanítvány és az ő eszméit valló Giuseppe Garampi bécsi pápai nuncius, a racionális teológiai áramlatok iránt fogékony ágostonrendi Agostino Gervasio, Paolo Bernardo Giordani római kanonok és a tomista Pietro Maria Gazzaniga, Bécsben élő jozefinista dominikánus. Velük és más olasz dominikánusokkal még később is levelezett a püspök, aki egyébként könyvtárosát, Koller Józsefet itáliai tanulmányútra küldte, aki Garampival, a vatikáni levéltár prefektusával élete végéig levelezett.⁷

⁷ KOSÁRY: *i. m.* 556–557.

A 18. század második felében a magyarországi főúri könyvtárak is fejlődésnek indultak. A magyar felvilágosodás korának írói a nemzeti művelődés iránt érzékeny főúrtól várták, hogy betöltsék azt a szerepet, amit Európa számos országában a királyi udvarok játszottak a nemzeti kultúra fejlődésében. Az irodalom és művelődés terén főként támogatást, mecénási szerepet vártak tőlük, könyvtáraikkal kapcsolatban pedig a nyilvánosság kiterjesztését: gyűjteményeik hozzáférhetővé tételét főleg az irodalom és a tudomány művelői számára. Miu-tán pedig Franciaországban 1735-ben a francia királyi könyvtár átvette a Nemzeti Könyvtár szerepét, 1759-ben pedig a British Museum hasonló jelleggel nyílt meg a nyilvánosság előtt, nálunk is felmerült egy ilyen intézmény szükségessége. Gróf Széchényi Ferenc elhatározására, hogy gyűjteményét a legszelebb nyilvánosság, a nemzet számára ajánlja fel, bizonyára hatással volt Klimó püspök kezdeményezése is.

Akadat más főúri gyűjtemény is, amely szerepet játszott a kor művelődésében. Mindenekelőtt gróf Ráday Gedeon péceli könyvtáráról tudjuk, hogy már az alapító, Ráday Pál idejében, de főként Ráday Gedeon korában nyitott volt a közvetlen ismerősökön kívül számos magyar író számára is.⁸

Az időszak jeles írói – Kazinczyval és Batsányival az élen – gyakran használták a könyvtár állományát, de a korszak magyar tudósai is kölcsönöztek könyvet a péceli gyűjteményből. Horányi Elek egy időben 24 kötetet kapott kölcsön, de Erdélyből is – pl. Szilágyi Sámuel és Bod Péter is – kaptak Ráday könyvtárából könyveket. Az irodalmi és tudományos élet neves személyiségein kívül tanárok, lelkészek és más értelmiségiek is használhatták az értékes gyűjteményt. Ráday könyvtára tehát szinte egy szellemi-tudományos központ szerepét töltötte be akkor, amikor még ilyen csak nagyon kevés volt az országban.

Közéjük tartozott még gróf Forgách Miklós, a felvilágosult rendi mozgalom egyik vezére is, akinek a francia felvilágosodás műveiben gazdag könyvtárát Hajnóczy József és Batsányi János is használta. A főnemesi kastélyok könyvtárainak egy részébe eljutottak a felvilágosodás legújabb termékei is, különösen II. József cenzúrakönnyítései után. Gróf Csáky István homonnai kastélyának mintegy 5 ezer kötetből állt a francia gyűjteménye, amely később az aradi közművelődési palotába került.

Ebben az időszakban állította fel nagycenki kastélyában gróf Széchényi Ferenc is a nevezetes gyűjteményét, amelyet 1802-ben nemzeti könyvtárként a legszelebb körű magyar nyilvánosságnak ajánlott fel. („Országos” könyvtárként emlegették, mert I. Ferenc korában a „nemzeti” jelző a bécsi és az aulikus fülek számára nem volt kívánatos.)

A gyűjtemény egyik neves gondozója és egyben használója Hajnóczy József volt.⁹ Korábban Forgách Miklós magántitkáráként tevékenykedett, 1778 nyarán került Széchényihez. Feladata a könyvtár rendezése, katalogizálása és gyarapí-

⁸ SEGESVÁRY Viktor: *A Ráday könyvtár 18. századi története*. Bp. 1992. 362 l.

⁹ KÓKAY György: *Hajnóczy József, a Széchényi Könyvtár első könyvtárosa*. = Magyar Könyvszemle 1978. 11–23.

tása volt. Ez utóbbi megbízását a felvilágosodás irodalmában meglévő tájékozottságának köszönhetően különösen kiválóan teljesítette. Széchényi Ferenc gróf bécsi könyvbeszerzőjének Conrad Dominik Bartsch-nak, a *Wiener Zeitung* szerkesztőjének a segítségével nagy gondot fordított a fontos kézikönyvek, és hugarikumok mellett a felvilágosodás kiemelkedő szerzői, Voltaire, Rousseau, Helvetius és mások műveinek beszerzésére. Lehet hogy Széchényire a külföldi tapasztalatain és Klimó püspök kezdeményezésén kívül, a nyolcvanas évek derekán Hajnóczy is hatással volt, amikor megfogalmazta gyűjteménye számára a nemzeti könyvtár profilját. A beszerzett – gyakran tiltott – műveket a cenzúra megkerülése céljából, sokszor a Bécsben megforduló fuvarosokkal, paraszttokkal, rákászokkal csempésztették haza. A nemzeti könyvtár eszméjének első felvetőjét és a gyűjtemény első könyvtárosát a magyar jakobinusok perében halálra ítélték és kivégezték; Széchényi ezt követően egyre inkább a hugarikumok gyűjtésére és a nemzeti bibliotéka fejlesztésére törekedett, és azt 1802-ben fel is ajánlotta a nemzetnek.

A nemzeti könyvtár gyűjteménye kialakulásának idején – a 18. század nyolcvanas-kilencvenes éveiben – megszülettek Magyarországon is azok a szerény intézmények, amelyek már hivatásszerűen foglalkoztak az olvasóközönség szélesebb rétegeinek könyvvel, folyóirattal való ellátásával. A 18. század folyamán Európa-szerte elterjedtek azok a többnyire könyvkereskedői és könyvkötői vállalkozások keretein belüli, ún. olvasókabinetek, amelyeket a nyilvános kölcsönkönyvtárak kezdeteinek tekinthetünk. Egyszerre háromféle intézmény szerepét töltötték be: az olvasókörét, a kölcsönkönyvtárét és a könyvkereskedését. Állományuk darabjait ugyanis helyben is lehetett olvasni, de könyvek kölcsönözhetők és megvásárolhatók is voltak.

Az első hazai olvasókabinet Pozsonyban nyílt meg, 1781-ben, Joannes Thomas Trattner ismert bécsi vállalatának fiókjaként. Úttörő jellegén kívül a másik érdekessége, hogy nálunk első ízben próbálta megvalósítani azt az Európában elterjedt gyakorlatot, mely szerint az olvasókabinetben könyvek mellett újságot és folyóiratot is lehetett olvasni, egy krajcár fejében. Ugyanennyiért lehetett kölcsönözni is könyveket. Az új beszerzésekről, amelyek között zömmel a korabeli divatos regények, de – kisebb mértékben – irodalmi értékek is voltak, a *Pressburger Kundschaftsblatt* című hirdetési újság által tájékoztatták az olvasókat.¹⁰

A nyolcvanas kilencvenes években újabb olvasókabinetek alakultak. 1787-ben Pesten Johann Gleixner nyitott ilyen intézményt; ellene négy évvel később, tiltott könyvek forgalmazása miatt eljárás indult. Ugyanebben az évben Sopronban Anton Kleinod folyamodott kölcsönkönyvtár engedélyezésért. Egy évvel később a Doll és Schwaiser könyvkereskedők Pozsonyban alapítottak olvasókabinetet, amelynek katalógusában 1400 könyv szerepelt. 1790-ben a soproni Mathias Pfundtner nyitotta meg kabinetjét, amely 771, jórészt szépirodalmi művet tartalmazott.

¹⁰ KÓKAY György: *Az első magyarországi kölcsönkönyvtár.* = Magyar Könyvszemle 1984. 34–44.

Ezek a kölcsönkönyvtárak általában még német nyelvű műveket forgalmaztak. Az 1789-ben Müller Ferenc könyvkereskedő és könyvkötő által megnyitott győri olvasókabinet azonban már magyar olvasókra számított, akárcsak Moszóczi Inisoris Gábor pesti, 1793-ban megnyitott kölcsönkönyvtára.

Az eleve a nyilvánosság számára létrehozott intézmények – hiszen bennük I. krajcár fejében bárki olvasnivalóhoz juthatott – élénk visszhangot keltettek a korabeli sajtóban. A *Mindenes Gyűjtemény* című komáromi folyóirat nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy hazánkban is „némely jó és tehetős hazafiak, kalmárok, könyvkötők vagy mások” olvasókabineteket alapítanak, mert – mint írták – „ezek nélkül nehezen fog boldogulni literatúránk.” A legnagyobb visszhangot Müller Ferenc magyar könyvekből álló győri olvasókabinetje keltette. Az egyik bécsi magyar újság, a nemesi reformerek *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című lapja is örömmel üdvözölte a vállalkozást: „Győrben –írták – ahol pedig már inkább elsógorosodtak hazánkfiai mint másutt, igen mohón kapják a magyar könyvek olvasását... E szokás a németeknél nem újság, de hazánkban több példára alig mutathatunk.” A cikkíró annak a kívánságának ad kifejezést, hogy „vajha legalább minden nemzetesebb városainkban találkoznék egy-egy buzgó hazafi, aki e dicséretes példát követné.” Hangsúlyozza, hogy ez még csak anyagi áldozatot sem követelne, hiszen „a könyvekre kiadott pénz uzsorájával megtérne apródonként.”

Később egész kis hírlapi vita is keletkezett a győri olvasókabinet körül. Azt követően, hogy egy bíráló hangú cikk is megjelent a lapban, amely túlzottnak találta a korábbi beszámoló elismeréseit, a következő választ olvashatjuk a kritikára: „Müller könyvkötőnek magyar könyvtárházában Hollósi Mátyás királynak könyvházát hiába keresed. Nagy dicséretére szolgál Müller könyvkötőnek, hogy ő csakugyan az első aki Magyarországon magyar könyvházat állított.”¹¹

Érték azonban éles támadások is a nyilvánosság irányában nyitó könyvtárakat, olvasókabineteket. E kritika egyre inkább része lett annak a széles körű harcnak, amely a felvilágosodás eszméit terjesztő könyvek, újságok és folyóiratok ellen irányult. Különösen e műveknek a szélesebb nyilvánosság számára való hozzáférhetőségét kárhoztatták az apologetikus módszerekkel dolgozó szerzők, akik nem tettek többnyire különbséget a felvilágosult szerzők materialista szellemű munkái és azon művek között, amelyeknek eszméi nem álltak ellentétben a keresztény tanításokkal. Nem fogadták el Miltonnak azt az érvét, amely szerint a földi lét a jó és a rossz keveréke; a jó győzelme csak szabad viták által, az értelem és az akarat megfeszítésével remélhető. A Teremtő mindenkit felruházott értelemmel és szabad akarral, hogy maga tudja az igazat felismerni; nincs tehát szükség a cenzúrára és egyéb tiltásokra.

¹¹ KÓKAY György: *Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez.* = Magyar Könyvszemle 1957. 271–275.

Sorra jelentek meg a címükkel is sokat mondó ilyesféle könyvek: *Gondolatok a veszélyes könyvek olvasásáról*; *Miként olvassuk kritikus ésszel a felvilágosult könyveket?*; *A könyvek szabados olvasásáról*, stb. De éles támadások érték a nyilvános könyvtárakat is, főként az olvasókabinetekeket, mert mint írták az ortodoxia képviselői: „ott krajcáron lehet vásárolni a poklot.”¹² A hatalom sem nézte jó szemmel e kis könyvtárak működését. Már a kilencvenes évek elején rosszállták, hogy ezekben az intézményekben bárki hozzájuthat a veszélyes tartalmú újságokhoz, folyóiratokhoz. 1799-ben be is tiltották az ország összes kölcsonkönyvtárát, és amikor 13 évvel később újra engedélyezték működésüket korlátozott számban, szigorúan előírták, milyen könyveket szabad tartaniuk. A nyilvános olvasótermek létesítését továbbra sem engedélyezték.

A nyilvánosság pedig alapvető tényezője volt a felvilágosodás gondolatvilágának. Fontosságát hangsúlyozta Batsányi János is, aki 1795-ben bírái előtt azt vallotta, hogy egy nemzet alapvető lelkületét ez határozza meg. „Nyilvánosság az állam alkotmányának első támasza; e nélkül a szabadság csak üres szó! Nyilvánosság nélkül, ismétlem, nem jöhet létre lelki egység, semmiféle kapcsolat, semmiféle kölcsönös bizalom a polgárok között, semmiféle közszellem; enélkül pedig nincs nemzet sem!”¹³

Könyvtári viszonylatban is nagyjelentőségű esemény volt, amikor a 18. század végén megszülettek az első nyilvános könyvtáraink. Klimó György püspök nagy érdeme, hogy hazánkban 225 évvel ezelőtt ő nyitotta meg először könyvtára kapuit a nyilvánosság számára, példát mutatva ezzel tudományszeretetről csakúgy, mint a magyar művelődés iránti felelősségtudatáról.

GYÖRGY KÓKAY

Les bibliothèques de Hongrie et la civilisation dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle – *La mémoire de György Klimó* –

Ce fut l'évêque de Pécs, György Klimó, qui ouvrit, le premier en Hongrie, sa bibliothèque devant le public. Voici le texte de la communication prononcée à la conférence organisée à l'occasion du 225e anniversaire de la fondation de cette collection (le 28 mai 1999), à l'Université Janus Pannonius de Pécs.

Dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle, surtout à la trace des idées des Lumières, l'édition des livres et des revues s'accroît considérablement en Hongrie et de nombreuses bibliothèques nouvelles se créent. L'étude rend compte des bibliothèques les plus considérables de la Hongrie qui furent fondées à cette période. Le changement de quantité est suivi d'un changement de manière de voir aussi concernant les bibliothèques: les bibliothèques ecclésiastiques et séculières aussi commencent à se détacher de la manière de voir du baroque, le stock des collections revêt de plus en plus un caractère séculier, et on commence à fonder des bibliothèques publiques aussi.

¹² KÓKAY György: *i. h.*

¹³ *Batsányi János összes művei*. Sajtó alá rend. KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor. II. Prózai művek I.köt. Bp. 1960. 574.

Les membres du haut clergé hongrois, faisant leurs études à Rome, entraient, eux aussi, en relation avec les efforts réformistes et – surtout au Collegium Germanicum–Hungaricum, ils firent la connaissance des doctrines des Lumières catholiques. C'est à cela qu'on peut attribuer que, après leur retour en Hongrie, beaucoup d'entre eux fondèrent des bibliothèques modernes, conformes aux buts de l'instruction publique aussi. En 1774, ce fut György Klimó, l'évêque de Pécs, qui, bien qu'il ne fût pas à Rome, mais eût fait la connaissance de l'esprit nouveau, ouvrit le premier les portes de sa bibliothèque devant le public – „publicae omnium utilitati”. Les idées des Lumières avaient leur influence sur plusieurs des bibliothèques seigneuriales: cela ne se manifeste pas seulement dans l'acquisition des livres contenant des idées nouvelles, mais dans le caractère public de la bibliothèque aussi. C'est à la fin du siècle que l'évolution de la Bibliothèque Nationale hongroise commence à la base de la collection du comte Ferenc Széchényi. Aux années 80–90 du siècle, se créent, en Hongrie aussi, des petites bibliothèques de prêt (Lesekabinets), qui étaient ouvertes pour tous. Mais en 1799 le pouvoir Habsbourg interdisant toutes les bibliothèques de prêt en Hongrie, coupa pour longtemps cette évolution.